

YURIDIK DISKURSNING INSTITUTSIONAL XUSUSIYATI

Raxmatova Bahora Ibodulla qizi

Oriental Universiteti G'arb tillari o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada yuridik diskursni o'rganish muammolari va istiqbollari muhokama qilinadi. Yuridik diskursni o'rganish bo'yicha adabiyotlarga sharh berilgan. Yuridik diskursni belgilashda aniq birlikning yo'qligi, uning turli sabablari kabi muammolar tipologik va janr tasnifi, foydalanilgan tadqiqot usullari haqida so'z yuritiladi. Yuridik diskursni o'rganishning turli xil yondashuvlari ta'kidlangan, integral yondashuvga alohida e'tibor berilgan. Kommunikativ-faoliyat paradigmasi doirasida huquqiy nutqning tipologiyasi va uning janrlari tahlil qilinadi.*

Tayanch so'zlar: *yuridik diskurs, integral yondashuv, tipologiya, janr.*

Аннотация: *В статье рассматриваются проблемы и перспективы изучения юридического дискурса. Дан обзор литературы по изучению юридического дискурса. Обсуждаются такие проблемы, как отсутствие четкого единства в определении юридического дискурса, его различных причин, типологической и жанровой классификации, используемых методов исследования. Выделяются различные подходы к изучению юридического дискурса, особое внимание уделяется интегральному подходу. Типология юридической речи и ее жанры анализируются в рамках парадигмы коммуникативной деятельности.*

Ключевые слова: *юридический дискурс, интегральный подход, типология, жанр.*

Annotation: *The article discusses the problems and perspectives of studying legal discourse. A review of the literature on the study of legal discourse is given. Problems such as the lack of a clear unity in the definition of legal discourse, its various causes, typological and genre classification, and the used research methods are discussed. Various approaches to the study of legal discourse are emphasized, special attention is paid to the integral approach. The typology of legal speech and its genres are analyzed within the paradigm of communicative activity.*

Key words: *legal discourse, integral approach, typology, genre.*

Yuridik diskursning ko'p qirraliligi nafaqat uning ko'p sonli xususiyatlaridan, balki uni o'rganishga yondashuvlarning xilma-xilligidan ham dalolat beradi, ularning har biri huquqiy nutqning mohiyatini bir yoki bir nechta jihatlardan ochib berishga harakat qiladi. Sotsiolingvistik yondashuv bilan bir qatorda yuridik nutq pragmalingvistika, kognitiv fan, lingvokulturologiya nuqtai nazaridan o'rganiladi, lingvosemiotika, leksik semantika, psixolingvistika, funksional lingvistika, diskurs tahlili, yuridik lingvistika va hokazolarni ta'kidlab o'tish kerakki, aksariyat asarlar yuridik diskursni har tomonlama, pozitsiyalar bilan o'rganishga harakat qiladi.

Ikki yoki undan ortiq yondashuvlar, eng ko'p o'rganilganlari bu- yuridik diskursning sotsiolingvistik va pragmalingvistik jihatlaridir.

Yuridik diskursning kommunikativ va pragmatik jihatleri ham V.V. Zaitseva, so'roq nutqini uning kognitiv, pragmalingvistik va lingvistik jihatleri o'zaro bog'liqligida har tomonlama o'rganishga qaratilgan deb hisoblaydi.

L.E. Popova huquqiy nutqni semantik, pragmatik va izohli yondashuvlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi va yuridik diskurs faoliyati faktlarining xilma-xilligiga bunday yondashuvning yaxlitligini ilgai suradi [22].

M.N. Fedulova, shuningdek, lingvistik vositalarning pragmasemantik shartliliigi mezonlari nuqtai nazaridan yuridik diskursni o'rganadi[30]. Tadqiqot yuridik matndagi leksik birliklarning diskursiv va metallingvistik vazifalarini ularning o'zaro bog'liqligida aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotdagi yondashuvlarning xilma-xilligi yuridik diskurs muqarrar ravishda uning turli xil ta'riflariga olib keladi.

Til va lingvistik birliklar, shu jumladan matn va nutq, bu modelga ko'ra, to'rtta sektor bo'ylab tarqalgan mavjudlik yoki hodisa sifatida ifodalanishi mumkin. Tilning to'rt jihatli ajralib turadi: bilim (tafakkur - ong), sub'ekt sifatida til (tizim va lingvistik material), madaniyat va ijtimoiy makon, ular integral qamrovda tilning to'rtta sektoriga mos keladi: kognitiv, lingvistik, madaniy va ijtimoiy. Ushbu sektorlarning birliklari o'zaro bog'langan va o'zaro bog'liq bo'lib, kommunikativ faoliyat jarayonida faollashadi.

Integral yondashuv tadqiqot ob'ektiga nisbatan uning yaxlit, ko'p qirrali, hajmli taqdimoti uchun turli nuqtai nazarlarni birlashtiradi. Integral yondashuvning tarkibiy qismlari umumiy birlashtirgan mustaqil usullar to'plamidir. O'rganilayotgan ob'ektni tavsiflashda ularning munosabati va o'zaro bog'liqligini aniqlashga va pirovard natijada ob'ektning yaxlitligini aniqlashga imkon beruvchi g'oyaga egadir. Ushbu yondashuv til o'rganishning zamonaviy ko'p qutbli paradigmasiga mos keladi va tadqiqot uchun maqbul deb hisoblanadi.

L.A. Borisovning fikricha, yuridik diskursning yagona tipologiyasi mavjud emas va yuridik diskursning turlarini aniqlash tasniflash asosidagi mezonlarga va tadqiqotchi tomonidan qo'llaniladigan ilmiy yo'nalishga bog'liq. Ba'zi tadqiqotchilar ta'kidlaganidek [27], nutqni huquqiy deb tasniflash uchun asos turli huquq sohalari bo'lingan faoliyatning huquqiy sohasi shaklidagi tildan tashqari voqelikdir. Huquq ma'lum bir jamiyatda tan olingan va rasmiy himoya bilan ta'minlangan, iroda erkinligining bir-biri bilan o'zaro munosabatlarida kurash va muvofiqlashtirishni tartibga soluvchi tenglik va adolat standartlari majmui sifatida belgilanadi [19, p. 15]. Yuridik sohalarni tasniflash maqsad (moddiy va protsessual tarmoqlar), predmet birligi (asosiy, ikkilamchi, murakkab tarmoqlar), munosabatlarni tartibga solish (ommaviy huquq, xususiy huquq) va boshqalar kabi bir qator asoslar bo'yicha amalga oshiriladi. Ushbu yirik tarmoqlarning har biri kichikroq sohalarga bo'linadi, masalan, jamoat huquqi jamoat (milliy) manfaatlarni ta'minlaydigan munosabatlarni tartibga soluvchi huquqning quyi tizimi sifatida konstitutsiyaviy (saylov), ma'muriy,

munitsipal, jinoiy, moliyaviy, arbitraj, xalqaro va boshqalarni o'z ichiga oladi. Xususiyl huquq fuqarolik, oilaviy, bank, mehnat, savdo va boshqa huquq turlari kabi kichik tarmoqlarni o'z ichiga oladi [37].

Ko'rinib turibdiki, huquqiy faoliyat va huquqiy munosabatlarning verbalizatsiyasi muloqot jarayonida, ya'ni diskursiv faoliyat jarayonida sodir bo'ladi. Eng muhimi, u yoki bu huquq sohasi yordamida amalga oshiriladigan va aloqa asosini tashkil etuvchi yuridik faoliyatni bilish va tushunishdir. Huquq sohalariga asoslangan tipologiya o'zining mazmuniy asosi jihatidan juda mantiqiy ko'rinadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, ko'pchilik tadqiqotchilar yuridik diskursning qonunchilik va sud turlarini aniqlaydilar, ular uning strategiyalariga aniq mos keladi. Og'zaki va yozma yuridik diskursning kabi turlarini aniqlash [4] aloqa kanali bilan belgilanadi va bizning fikrimizcha, muloqot holatining parametrlari bilan bog'liq. Huquqiy hujjatlar nutqi, huquqiy hujjatlar, yuridik maslahat [4, 20] kabi turlarga emas, balki janrlarga tegishlidir.

Yuqorida qayd etilganidek, bir qator tilshunos olimlarning ko'pchiligi sotsialingvistika nuqtai nazaridan huquqiy diskurs maqom-rol munosabatlarining ma'lum bir doirasidagi muloqotni ifodalovchi institutsional nutqning alohida turi ekanligi haqidagi umumiy fikrga qo'shiladi. Biroq, V.I. Karasik, institutsional nutqda shaxsiy elementdan butunlay mavhum bo'lish juda qiyin, chunki "shaxsiy va institutsional nutq o'rtasidagi qarama-qarshilik tadqiqot usulidir. Aslida, biz juda kamdan-kam hollarda mutlaqo shaxssiz muloqotga duch kelamiz" [9, p. 10]. A.V. Bogatyrev ham xuddi shunday nuqtai nazarga ega. Bogatyrevning ta'kidlashicha, bu qonunning yuqori darajada to'yinganligi tufaylidir.

Matnlararo matn elementlari, yuridik diskursning muhim xususiyati undagi institutsional va shaxsiy tamoyillarning birgalikda mavjudligidir [3]. Yuridik diskursda institutsional va shaxsiy tamoyillarning mavjudligi haqidagi xuddi shunday fikrni O.V. Kosonogov ilgari suradi. Shuning uchun yuridik diskursni faqat qarindosh-institutsional nutqqa bog'lash qat'iy emas, chunki uning ba'zi matnlari muallifning shaxsiy boshlanishini ifodalamasdan, ya'ni faqat huquqshunoslik institutining kommunikativ va axloqiy qonunlariga tayanmasdan shakllanmaydi. Biroq, yuridik diskurs uchun ushbu dixotomiyada yetakchilik institutsional xususiyat ekanligi aniq.

Ma'lumki, V.I. Karasik, yuqorida aytib o'tilgan so'zlashuv tahliliga sotsiolingvistik yondashuv doirasida, institutsional nutqni maqsadlar va ishtirokchilar kabi tizimni tashkil etuvchi ikkita xususiyat asosida ajratishni taklif qiladi. Institutsional nutqning o'ziga xos turini tavsiflash uchun V.I. Karasik quyidagi komponentlarni ko'rib chiqishni taklif qiladi: 1) ishtirokchilar; 2) xronotop; 3) maqsadlar; 4) qadriyatlar (shu jumladan asosiy tushuncha); 5) strategiyalar; 6) material (mavzu); 7) turlar va janrlar; 8) pretsedent (madaniy) matnlar; 9) diskursiv formulalar. L.A. Borisova ishida. ushbu komponentlarni yuridik diskurs bilan bog'liq holda batafsil ko'rib chiqadi [4]. Muallif quyidagilarni ta'kidlaydi: 1) huquqiy nutqning umumiy ishtirokchilari shakli - uning vakillari va fuqarolari tomonidan ifodalangan davlat; 2) huquqiy nutqning xronotopi huquqiy nutq sozlamasi: parlament, sud zali, yuridik maslahat va boshqalar; 3)

huquqiy nutqning maqsadi huquqiy hal qilishdir munosabatlar. Yuridik diskursning funktsiyalari maqsad bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular tartibga soluvchi, ijro etuvchi va informatsion, sharhlovchi, yig'uvchi taqdimot, kod, ko'rsatma, argumentativ, deklarativ [16, 20, 35]; 4) huquqiy nutqning qadriyatlari "huquq" va "qonun"ning asosiy tushunchalaridir [12, 22]; 5) Yuridik diskursning strategiyalari ham uning maqsadi bilan belgilanadi va shakllantirish, qo'llash va shakllantirishdan iborat, 6) yuridik diskursning mavzulari xilma-xil va huquqiy munosabatlar tartibga solinadigan huquq sohalari bilan belgilanadi; 7) yuridik diskursning janr differentsiatsiyasi uning turlar va kichik tiplarga tasniflanishidan ham turlichadir. Muallif buni tadqiqotchilar "janr" tushunchasiga kiritgan turli mazmun va uning mezonlarining xilma-xilligi bilan izohlaydi. 8) L.A. Borisovning huquqiy matnlarga mamlakat Konstitutsiyasi, kodekslari, xalqaro deklaratsiyalari va konventsionalari matnlarini o' ichiga oladi, bular nafaqat mutaxassislar, balki oddiy odamlar orasida ham mashhur bo'lgan matnlardir, 9) yuridik nutqdagi diskursiv formulalar xilma-xildir, yuridik nutqning har bir janri o'ziga xos formulalar majmuasi bilan tavsiflanadi [4].

K.A.Petruk, yuridik diskursning tizimini tashkil etuvchi xususiyatlari quyidagilardan iborat: 1) xronotop (huquqiy dialogga xos vaqt va joy);

2) maqsad (ijtimoiy tizim faoliyatini tartibga solish, tartibga solish ijtimoiy munosabatlar, muayyan erkinliklar va majburiyatlarni ta'minlash, ijtimoiy tizimning ustun qadriyatlar va ideallarga muvofiqligini ta'minlash);

3) asosiy tushunchalarda ifodalangan qadriyatlar (qonun, adolat);

4) strategiyalar (aniqlashtirish, tartibga solish, tartibga solish, nazorat qilish, tashkil etish) [21].

Xulosa. Integral yondashuv doirasida yuridik diskursni aniqlash va modellashtirish keyingi tadqiqotlarimiz uchun istiqbolli vazifalardir. Yuridik diskursni o'rganish, yuqorida aytib o'tilganidek, huquqiy matnlar materiallari bo'yicha amalga oshiriladi. Integral yondashuv bilan huquqiy matn kognitiv, lingvistik, madaniy, ijtimoiy va kommunikativ ko'rinishlarining barcha xilma-xilligi bilan ko'rib chiqiladi. Har qanday yuridik matn huquqiy nutqning ma'lum bir janriga tegishli, shuning uchun ushbu turdagi nutq janrlarining tipologiyasi masalasi juda dolzarbdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Balamakova A.V. Kommunikativno-pragmaticheskaja interpretacija intonacii voprositel'nogo vyskazyvanija v ustnom juridicheskom diskurse: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk [Communicative and Pragmatic Interpretation of Questions in Spoken Legal Discourse: abstract of cand. sci. diss.]. Ivanovo, 2010, 24 p.

2. Bahtin M.M. Sobranie sochinenij: v 7 t. Raboty 1940-h – nachala 1960-h godov [Collected]

Vol. 5. Works of the 1940s – early 1960s]. Moscow, Russkie Slovari Publ., 1997, pp. 159–160.

3. Bogatyrev A.V. Funkcionirovanie figur interteksta v sovremennom juridicheskom diskurse: avtoref. di kand. filol. nauk [Functioning of Intertext Figures in Modern Legal Discourse: abstract of cand. sci. diss.]. Volgograd, 2016, 26 p.
4. Borisova L.A. [Legal Discourse: Main Characteristics]. Jazyk, kommunikacija i social'naja sreda [Language, Communication, Social Environment]. Voronezh, 2016, pp. 133–151. (in Russ.)
5. Bujanova L.Ju. [Cognitive-Semantic and Social Potential of Lawmaking and Lawenforcement Language: Achievements, Problems and Perspectives]. Sb. nauchn. tr. [Collection of Scientific Papers]. Krasnodar, Izd-vo, KubGU, 2003, pp. 24–33 (32).
6. Golev N.D. [Legal Aspect of the Language from a Linguistic Point of View]. Jurislingvistika-1. Problemy i perspektivy [Legal Linguistics-1. Problems and Perspectives]. Barnaul, 1999, pp. 11–58. (in Russ.)
7. Zajceva V.V. Kognitivnye, komunikativno-pragmaticheskie i jazykovye osobennosti doprosa v juridicheskom diskurse: avtoref. dis. kand. filol. nauk [Cognitive, Communicative-Pragmatic and Linguistic Peculiarities of Interrogation in Legal Discourse: abstract of cand. sci. diss.]. Tambov, 2011
8. Ibragimova K.G. Mezhjazykovye lakuny v juridicheskom diskurse i lingvokul'turnye aspekty ih jeliminirovanija (na materiale anglo-russkogo perevoda: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk [Interlanguage Lacunae in Legal Discourse and Linguocultural Aspects of their Elimination (on the material of English-Russian Translation): abstract of cand. sci. diss.]. Moscow, 2017, 22 p.
9. Karasik V.I. [On the Types of Discourse]. Jazykovaja lichnost': institucional'nyj i personal'nyj diskurs. nauch. tr. [Language Personality: Institutional and Personal Discourse: Collection of Scientific Papers]. Volgograd, 2000, pp. 5–20. (in Russ.)